

ЄВГЕН ГРИЦАК – ДОСЛІДНИК ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'282(477.43/.44)Грицак

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).62–67

Коваленко Б. Євген Грицак – дослідник подільських говірок; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. Подільський говір – один із говорів волинсько-подільської групи південно-західного наріччя, поширений на території історичного Поділля.

Подільські говірки мають елементи старожитності та архаїчності, вирізняються особливими регіональними рисами, але через своє ареальне поширення виявляють досить розгалужені взаємовпливи з іншими південно-західними та південно-східними говорами. Численні територіально-адміністративні зміни в межах регіону, міграція та еміграція його мешканців зумовили багатоманіття зональних варіантів подільського типу традиційно-побутової культури. На різних мовних рівнях подільського говору спостерігаємо неоднорідні діалектні особливості, що чітко окреслюють західну та східну зони.

На початок ХХ ст. припадають перші спроби лінгвістичного опрацювання цього говору. Автори – Г.К. Голоскевич, О.І. Сорочан, В.М. Отроковський, Б.М. Яцимирський, Є.К. Тимченко, Є.М. Грицак, Є.М. Рудницький – визначили приналежність досліджуваної говірки до певного наріччя, окреслили її мовні особливості переважно фонетичного рівня.

Цінною для мовознавців, насамперед діалектологів, залишається розвідка “Говірка села Могильної Гайсинського повіту на Поділлі” Євгена Грицака.

У нашій статті проаналізовано працю вченого, зіставлено риси подільського говору з тими особливостями, які зафіксував дослідник у с. Могильна та прилеглих територіях. З’ясовано, що зразки народного мовлення відбивають певною мірою подільські вимовні риси: наявність вставних *л’*, *н’* після губних приголосних; твердий *р* на місці нормативного *р’*; форми 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. множ. наказового способу на стверділий кінцевий *-т*; неподвоєнні м’які приголосні: *житя весіля* та ін. Цей цікавий матеріал, який презентує основні ознаки подільського говору, може слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля.

Ключові слова: Є. Грицак, українська мова, подільський говір, діалектні риси, мовні рівні.

Формулювання проблеми. Говірки є одним із різновидів, однією з форм загальнонаціональної мови. Подільський говір входить до складу волинсько-подільської групи південно-західного наріччя і поширений на території історичного Поділля.

За своїми визначальними рисами подільський говір старожитний. У структурі цих говірок насамперед чітко проступає загальноукраїнська мовна основа – спільні з багатьма чи всіма українськими говорами мовні ознаки. Водночас подільському говору властиві регіональні риси, які об’єднують його, з одного боку, з іншими українськими південно-західними, а з другого боку, з південно-східними говорами. Це зумовлено, на думку П.Ю. Гриценка, розташуванням подільського говору в системі українських діалектів: належачи до південно-західного наріччя, цей говір на сході межує з південно-східним наріччям. Південна зона подільського говору зазнала східнороманського (молдавського) впливу, північна зона засвідчує зв’язки з волинським говором [Гриценко 1994, с. 74]. Спільні лінгвальні явища зумовлені тісними контактами різного характеру – політичного, економічного, культурного, військового – мешканців Поділля з іншими народами.

Аналіз досліджень. Дослідження подільського говору пройшло декілька етапів.

На думку мовознавців, часові межі першого періоду припадають на другу половину ХІХ ст. і пов’язані з накопиченням цінного матеріалу та виокремленням подільського говору. Другий період вивчення подільського говору – це перша половина

ХХ ст., коли з’являються перші спроби лінгвістичного осягнення цих говірок. У наступний період – друга половина ХХ ст. – активізуються діалектологічні дослідження, пов’язані з окресленням меж подільського діалекту, аналізом та систематизацією визначальних рис цього говору на різних мовних рівнях, з’являються перші лексикографічні праці, присвячені цьому ареалу [Гороф’янюк 2001]. Н.М. Глібчук та О.М. Костів вважають, що в кінці ХХ ст. розпочався четвертий період вивчення подільського говору, який триває й до сьогодні [Глібчук, Костів 2023].

Перші спроби лінгвістичного вивчення подільського говору припадають на другий період. У невеликих розвідках дослідники проаналізували фонетичні, граматичні й лексичні особливості окремих говірок сіл Поділля: Бодачівки, Кобилівки, Могильної, Монастирського, Пахутинець, Панівців, Писарівки, Старої Ушиці.

Автори – Г.К. Голоскевич, О.І. Сорочан, В.М. Отроковський, Б.М. Яцимирський, Є.К. Тимченко, Є.М. Грицак, Є.М. Рудницький, О.Б. Курило – визначили й обґрунтували належність подільського говору до певного наріччя, окреслили його мовні властивості. Уже тоді дослідники розуміли важливість діалектних текстів – зразків народного мовлення, а тому окремі автори додавали після словників говірки транскрибовані зразки мовлення подолян.

У статті І.В. Гороф’янюк «Фольклорні тексти збірки О. Курило «Матеріали до діалектології та фольклористики» як джерело портретування подільського говору» подано результати досліджен-

ня евристичного потенціалу мови фольклору для вивчення подільських говірок на різних мовних рівнях. Збірка містить прозові фольклорні тексти, які повно відображають фонетичні особливості мовлення інформаторів, записані в 20-х рр. ХХ ст. Аналіз засвідчив широкий спектр діалектних явищ, притаманних подільському говору на всіх мовних рівнях, дослідження вкотре підтверджує високу евристичну цінність фольклорних текстів для діалектологічних студій [Гороф'янюк 2016].

М.П. Лесюк у статті «Грамагичні праці в Галичині початку ХХ століття (до 1939 р.)» подає короткий огляд українських грамагик, виданих у кінці ХІХ та першій половині ХХ ст. в Галичині. Проаналізувавши грамагики М. Угриня-Безгрішного та А. Лотоцького, В. Коцовського та І. Огоновського, С. Смалю-Стоцького та Ф. Гартнера, Я. Лазарука, В. Сімовича, мовознавець констатує, що «наукова думка вчених та культурних діячів Галичини була спрямована на вдосконалення народної мови, перетворення її на мову освічену, культурну, літературну, на облагородження її» [Лесюк 2020, с. 280].

Цінною для мовознавців, насамперед діалектологів, залишається праця «Описаніє говора с. Монастырського Подольской губернії». У статті Б.О. Коваленка зіставлено описані риси східно-подільської говірки, виявлені в текстах, що їх записав на Поділлі на початку ХХ ст. О.І. Сорочан, із даними початку ХХІ ст., що дало змогу простежити динаміку цього говору. Аналіз фіксацій структури говірки у різні часові зрізи дав можливість дослідникові виділити мовні явища, які не зазнали змін, а також ті, які змінилися функціонально [Коваленко 2018].

Фольклорні тексти та зразки народного мовлення у праці В.М. Отроковського відбивають певною мірою місцеві вимовні риси, мають велике наукове значення і є вагомим внеском в українську фольклористику й діалектологію. Цей цікавий матеріал, який репрезентує основні ознаки подільського говору, на думку Б.О. Коваленка, може слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля [Коваленко 2023].

Неабияку цікавість викликає діалектологічна праця «Описание говора Старой Ушицы» Б.М. Яцимирського, у якій зафіксовано говіркові риси сіл, що на сьогодні вже не існують [Коваленко 2017].

Н.Д. Коваленко і Б.О. Коваленко, проаналізувавши етнографічні, фольклорні матеріали, лексикографічні праці польських дослідників Поділля, дійшли висновку, що їхній доробок – це видатний набуток не тільки української, а й загальнослов'янської науки. Наведені зразки лінгвальних особливостей записів переконують у тому, що, по-перше, записи фольклористів не втратили своєї цінності і до сьогодні; по-друге, є нагальна потреба їх всебічного опрацювання з метою вивчення народного мовлення тієї території й того часу [Коваленко 2020].

Т.М. Тищенко з'ясує роль «Матеріалів до лексичного атласу правобережного Полісся» М.В. Никончука для розвитку української діалектології, зауважуючи, що поданий за семасіологічним принципом лексичний матеріал дозволяє виявити

зв'язки правобережно-подільських говірок із суміжними і віддаленими діалектами і мовами, виявити спільне та відмінне у реалізації сем у різних ареалах, виявити локалізми [Тищенко 2013].

Мета статті – проаналізувати розвідку «Говірка села Могильної Гайсинського повіту на Поділлі» Євгена Грицака [Грицак 1930].

Завдання. З'ясувати, якою мірою відбилися говіркові явища в текстах, записаних дослідником на території Поділля, порівнявши їх із визначальними рисами подільського говору. **Метод дослідження.** Для інвентаризації та опису зафіксованих одиниць використано зіставно-описовий метод з елементами порівняльно-історичного.

Виклад основного матеріалу. Відомостей про Євгена Грицака – мовознавця, етнографа, публіциста, громадського діяча і педагога – маємо небагато, його постать і досі залишається поза науковою увагою.

Перебуваючи на Поділлі, Є. Грицак зацікавився говірками, спостерігав за мовленням тамтешнього населення й написав статтю «Говірка села Могильної Гайсинського повіту на Поділлі».

Перед тим, як аналізувати говірку с. Могильної, Євген Грицак вважає важливим подати короткі відомості з історії села, зокрема описує його розташування: «Село Могильна знаходиться на Великій Україні в повіті Гайсин у самому куточку, де сходиться кілька повітів і губерній. Від сходу прилягає околиця села до Уманщини, а цим самим до південної Київщини, від півдня межує з територією теперішнього Першотравенського повіту, що ранше входив у склад Херсонської губернії, теперішньої Одеської округи, а далі торкається Савранської волости, що належить до повіту Балтського». Дослідник зазначає, що село дуже велике, оскільки в ньому мешкає близько чотирьох тисяч осіб. Звертає мовознавець увагу на те, що в селі розташована цукроварня: «згадую про це відразу тому, що з кожною фабрикою в українському селі зв'язаний теж подекуди прихід чужонаціонального елемента» [Грицак 1930, с. 323].

За словами дослідника, в околиці села Могильної знаходиться теж кілька сіл, у яких живуть латиники, які, однак, говорять тільки українською мовою. «Перебуваючи в Могильній і в околиці цього села від 1920 – 1922 року, старався я дослідити по змозі говірку цього закутка тим більше, що, наскільки було мені відомо, досі ніхто ще не зацікавився цією околицею. Це саме відноситься теж і до народної творчості тої частини нашого народу, що живе в Гайсинщині.

Досліджуючи говірку села Могильної, я не обмежувався тільки цим селом, але перебував теж в околиці й користувався записами народних матеріалів, що їх зібрано з довколишніх сіл. Тому теж зазначаю при поодиноких словах чи формах місцевість, у якій їх записано, і для влекшення орієнтації подаю тут скорочення: М. = Могильна; В. = Вікнина; Дж. = Джулинки; П. = Полямпіль; С. = Салькова; Ст. = Ставки; Т. = Тавіжня; Х. = Хашова (офіційна назва Хашевата); заг. = загально вживана форма чи слово. Інші села, рідше цитовані, зазначаю цілим словом» [Грицак 1930, с. 323].

На думку Євгена Грицака, говірка с. Могильної та навколишніх сіл входить до складу західних або посередніх піднаріч південно-східної групи українських говорів. Дослідник покликається на працю «Проба упорядкування українських говорів» проф. Івана Зілинського, який висловився про мову цієї території так: «Обі висше обговорені підгрупи говорів (піднаріччя) зливають ся з собою майже незамітно на території південно-західної часті кийвської і східних окраїн подільської губернії, а дальше посередне звено поміж ними творять перехідні говори південно-східної часті губ. волинської та східної часті подільської губ» [Грицак 1930, с. 324].

Подільський говір неоднорідний. Оскільки він межує з іншими говорами південно-західного наріччя (наддністрянським, покутсько-буковинським, волинським) та з говорами південно-східного наріччя (середньонаддніпрянським і степовим), йому властиві ознаки, притаманні обом цим наріччям; проте переважають ті, що характеризують його як говір південно-західного наріччя. За матеріалами АУМ і за даними монографічних досліджень, виділяють західно-, східно-, північно- й південно-подільські говірки. Західно-подільські говірки мають багато спільного із сусідніми наддністрянськими, північно-подільськими – з волинськими, південно-подільськими – з покутсько-буковинськими, східно-подільськими – з середньонаддніпрянськими та степовими говірками [Прилипка 2000, с. 460–461].

Достовірні дані та надійні джерела, багаторічні дослідження фольклористів, етнографів і мовознавців [Прилипка 2000, с. 460–461; Гриценко 1994, с. 74–81; Бевзенко 1980, с. 216–218; Жилко 1958, с. 106–113] дозволили вченим-діалектологам узагальнити визначальні риси подільського говору.

Порівняймо ці дані з тими, що їх зафіксував Є. М. Грицак.

I. На фонетичному рівні:

а) повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних *e*, *u* та *o* (*се^оло*, *сило*, *широкий*, *то^об'ї*, *туб'ї*, *до^он'їк*, *дуп'їк*), наприклад: *e* замість *u*: *седіти* (= *сидіти*), *u* замість *e*: *середини* слів: *биріт* (= *беріть*), *диржит* (= *держит*), *христитися*, *хрищаний* (= *хреститися*, *хрещений*), *o* замість *u*: *коліш* (= *куліш*) [Грицак 1930, с. 325–326];

б) визначальною рисою подільського говору, на думку мовознавців, є твердість *r* перед голосними (*бурак*, *радок*, *расний*, *зора*, *говору*), у говірці с. Могильне Є. М. Грицак також фіксує випадки цього явища: *радок*, *радно*, *вечераю* замість: *рядок*, *рядно*, *вечеряю* [Грицак 1930, с. 324], *байструк* (= *байстриук*) [Грицак 1930, с. 327];

в) наявність вставних *л'*, *н'* після губних приголосних (*рипл'ах*, *здороул'а*, *жабл'ачий*, *короул'ачий*, *мн'асо*, *мн'ата*). У говірці с. Могильне, зауважує дослідник, це епентичне явище не засвідчене, однак у с. Юрівка «в злуці *мя* маємо вставне *н*: *соломняний* (= *соломянний*), *полумня* (= *полумя*)» [Грицак 1930, с. 327]. Однак аналізуючи причасники (*дієприкметники* – Б. К.), мовознавець подає приклад, який переконує нас у тому, що це фонетичне явище відоме цьому ареалу: «закінчення *ля-*

ний замість *аний*: *обсипляний* = *обсипаний*, де маємо наявність вставного *л'*» [Грицак 1930, с. 335];

г) перехід *в* у *м* у сполучі *вн* (*р'імний*, *дамно*). Євген Грицак також фіксує *м* замість *в*: *зрїмняти* (= *зрївняти*), *сламно* (= *славно*) [Грицак 1930, с. 327];

д) наявність протетичних приголосних *в* та *г* перед голосними (*гос'їн'*, *вос'їн'*, *горати*, *ворати*, *вор'їх*, *вострий*, *гострий*). У своїй праці мовознавець зазначає, що «шелестівка *г* виступає понайбільше як придиховий звук і в такій своїй ролі дуже поширена в досліджуваній говірці: *гиначе* (= *інакше*), *гобое* (= *обое*), *годвірок* (= *одвірок*), *гобора* (= *обора*), *гоїрки* (= *огірки*), *гоко* (= *око*), *готець* і *мати* (з народної пісні), *гоптикатися* (= *обтикатися*), *гопир* (= *опир*), *госика* (= *осика*), *гум* (= *ум*)» [Грицак 1930, с. 330]. Як зауважує Є. М. Грицак, останній приклад узятий з народної пісні, співаної в селі Могильній: *А я молода та набралася гума* [Грицак 1930, с. 330];

е) стягнення подовжених приголосних (*нас'їн'а*, *кор'їн'а*, *жит'а*). Ось як описує дослідник це явище: «хочу торкнутися справи подвоєння шелестівок у іменників середнього роду. Наскільки я завважив і наскільки вірні спостереження тих людей, що подавали мені народні матеріали, цього подвоєння або нема в говірці с. Могильної, або воно дуже невиразне чи малозначне. Народ говорить: *житя*, *весїля*, *збіжа* і т. д.» [Грицак 1930, с. 331];

є) твердість приголосного *m* у дієсловах 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. множ. наказового способу (*робит*, *носит*, *робл'ат*, *нос'ат*, *роб'їт*, *нос'їт*). У праці Є. М. Грицака це діалектне явище не описане, однак у прикладах до інших явищ ми спостерігаємо ствердіння кінцевого *m*, наприклад: «*д* випадає перед другим *д*: *відають* (= *віддають*)». Це явище зафіксоване у с. Поліямполі Гайворонського р-ну» [Грицак 1930, с. 328];

ж) приголосні [d], [m], [z], [c] та звукосполука [cm], як відомо, вже в найдавніші часи переходили у відповідні шиплячі: [d] → [дж]; [t] → [ч]; [z] → [ж]; [c] → [ш]; [cm] → [шч]. Ці шиплячі рефлексії зберігаються в сучасній українській мові, зокрема в літературній і в багатьох говорах: *ходжу*, *прошу*, *ненавиджу* тощо. Є. Грицак зафіксував відсутність переходу зубних приголосних у шиплячі в дієслівних формах (*ходю*, *просю*) та ін. на досліджуваній території, підкресливши спільність цього явища з говорами південної Київщини. Сучасні мовознавці-діалектологи вважають це явище характерним для більшості південно-східних говорів, а також деяких південно-західних. «У говірці с. Могильна в однині теперішнього часу й у пасивних причасниках не переходить *c* на *ш*, ані *z* на *ж*: *спросуют* (= *спрошують*) (X.), *квасяний* (= *квашений*)» [Грицак 1930, с. 328].

II. На словотвірному рівні:

а) вищий ступінь порівняння прикметників у більшості українських говорів, як і в літературній мові, твориться за допомогою суфіксів *-и-* та *-иш-*, які, щоправда, внаслідок різних асимілятивних і дисимілятивних процесів, а також інших фонетичних перетворень, можуть набирати різного вигляду. Так, суфікс *-иш-* у багатьох південно-західних гово-

рах має вияв *-ишч-* [Бевзенко 1980, с. 114]. Спостерігаємо ці зміни й в аналізованій праці: прикметниково-прислівниковий суфікс *-ишч-* вживається для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-иш-*: *сильніший, мудріший, гарніший, висилиший* тощо, наприклад: «за молодіших років»; «гіначіше (= інакше) (М.)». Євген Грицак зафіксував крім цього цікаве подвійне ступенювання: «кращіший (=кращий)» [Грицак 1930, с. 332]. Виникнення цих форм мовознавці пояснюють аналогією форм типу *вищий, кращий* тощо, але вони могли витворитись і внаслідок дисиміляції *ш>ч*: *-ъишч-* (через асиміляцію до наступного *ш*), *> -ъишч > -ишч-*, а далі через дисиміляцію *> -ишч-* (орфогр.-иц-) [Бевзенко 1960, с. 221];

б) як відомо, твірною базою пасивних дієприкметників є дієслово недоконаного і доконаного виду усіх класів (крім дієслів з суфіксом *-і-* в основі). Утворення їх неоднотипне – від основи інфінітива і від 1-ї та 2-ї ос. одн. теперішнього часу з допомогою суфіксів *-н-* (*-ен-*, *-єн-*), *-т-*. В оформленні пасивних дієприкметників, як зауважує С.П. Бевзенко, спостерігаємо певні відмінності в діалектах. Так, наприклад, у подільських говірках, у східній частині південно-волинських (на Житомирщині), в суміжних з ними південно-східних і деяких поліських говірках (на Київщині, Черкащині) досить широко знані форми дієприкметників із заміною передсуфіксального [e] на [a] [Бевзенко 1980, с. 145–146]. Вживання дієприкметникового суфікса *-ан-* у віддієслівних прикметниках замість суфікса *-ен-* зафіксував дослідник: «замість *ений* маємо *аний*: покританий (В), поробляне сукно, нелупляний, жараний (бараболя), обкладяний, вараний (вишні), переверняний, одягняний, метяна хата (=метений), принесяно (=принесено). Тут це закінчення *яний, аний*, на його думку, пояснюється аналогією до закінчення таких дієслів, як купувати, держати, ділати, а також аналогією до 3. особи множини, напр. куплять» [Грицак 1930, с. 334].

III. У морфології:

а) у значній кількості говорів південно-західного наріччя спостерігаємо змішування твердої й м'якої груп іменників чол. р. II відміни, що виявляється у вживанні флексії *-ом* (*-'ом*) замість *-ем* (*-єм*) в іменниках м'якої та мішаної груп [Бевзенко 1960, с. 44]. Форма орудн. відм. одн. іменників на *-ом* замість нормативної на *-ем* поширена і в говірці с. Могильна: «Орудник однини: кінцьом (=кінцем), коріньом (=корінем), царом (=царем), усі форми по аналогії до відміни твердої, подібно як уже вище ножом замість ножем» [Грицак 1930, с. 331];

б) у подільських говірках іменники середн. р. на *-а* II та IV відмін в орудн. відм. одн. мають закінчення *-ом* замість нормативного *-ам*. Ця говірково-риса характерна й для с. Могильна: «закінчення орудника однини середнього роду *ом* замість *ям, єм*, наприклад: тильом (=телятем), здоровльом (=здоровляем, здоровлем), щастьом» [Грицак 1930, с. 324];

в) наявність (у південноподільських говірках) флексій *-и* у формі род. відм. од. іменників III відміни (*соли, смерти*) та *-ох* у формі місц. відм.

іменників *сіни, груди* (у *с'ін'ох, у груд'ох*). Якщо флексію *-и* дослідник не зафіксував, то закінчення *-ох* фіксує: «Місцевик: в сіньох (=сінях) (Ставки) по аналогії до закінчень числівників: двох, трьох» [Грицак 1930, с. 332];

г) уживання закінчення *-ів* замість нульової флексії у формах род. відм. множ. іменників жін. р. I відміни, наприклад: «коровів (=коров) (Салькова), піснів (Періямпіль)» [Грицак 1930, с. 332];

д) іменники жін. роду III відміни в орудн. відм. однини мають закінчення *-ою* (*сол'ою, т'ін'ою, маз'ою, ночною, печою* та ін.). Ось як описує дослідник це фонетичне явище у говірці с. Могильне: «*ою* замість *єю* як повинно бути в м'якій і шелестівковій жіночій відміні: *їжою* (Мог.), *печою* (піччу), перед півночю, а далі: *цибульою, радисьцьою, границьою, копаницьою, над криницьою, з ясною зорою, кровльою* (З народньої пісні: Вся (scil. чорна рілля) трупами зволочана, Ще й кровльою помочана, Гей, гила, гей! (Х.), з Марійою» [Грицак 1930, с. 332]. Усі ці форми утворені, на думку Є. Грицака, за аналогією до твердої жіночої відміни;

е) усічення закінчень прикметників та присвійних займенників жін. р. в дав. і місц. відм. одн. (*зе'лен'і трав'і, на зе'лен'і трав'і, наш'і бригад'і, у наш'і бригад'і*) є прикметною рисою мовлення подільців. У досліджуваній говірці: «всі родині (=всій родині) [Грицак 1930, с. 333], на гарні хаті» [Грицак 1930, с. 332–333]. За словами Є. Грицака таку форму пропонував навіть проф. Тимченко для літературної мови у своїй граматиці з 1907 року;

ж) форми займенників *мя, тя, ся* у мові східних слов'ян дописемного періоду, як відомо, були основними формами знах. відм. однини, і дотепер вони широко представлені в південно-західних говорах. За словами Є. Грицака, форма особового займенника *тя* вживана лише в піснях: «Не вір, дівко, козакові, Що каже: Гозьму тя» [Грицак 1930, с. 333];

з) у дієсловах II дієвідміни в 3-ій ос. однини теперішнього часу поряд із широко знаними формами з особовим закінченням *-т* у південноподільських говірках зустрічаються й форми типу *ходе, носе, просе*. Такі форми зафіксовано й у мовленні жителів с. Могильна: «Замість *виходить*, маємо *виходе*» [Грицак 1930, с. 334];

і) у діалектах, для яких властиві аналітично-особові форми минулого часу, особові енклітики виступають у найрізноманітніших варіантах і можуть вживатися як у постпозиції, так і в препозиції. В аналізованій говірці «подибуємо в піснях, котрі зберегли нам багато архаїчних форм і слів, уживання форм західно-українських говірок: бачилась = ти бачила, вмілась = ти вміла, як це бачимо на примірах: А я в тебе вдень бував, Бачилась, що я мав; А вмілась, мати, Дочкою посилати, А вмій же, мати, На сило виражати» [Грицак 1930, с. 335]. У західноподільських говірках відоме препозитивне вживання частки *с'а* (щоб *с'а* знало, як *с'а* доведе та ін.). Таке вживання зафіксував і дослідник, що правда лише у пісенних текстах: Так само в піснях маємо *ся* перед дієсловом: Красотонько, де *ся* ти діла? (С); Щоб ви здорові були, Що ви нас ни забули, Шо ви *ся* згадали, Добрий вечір

сказали. (Тернівка); Ой місяцю, горішеньку, Світи нам доріженьку. Шоб ми ся не зблудили, Віночка не згубили (Тавіжня) [Грицак 1930, с. 335].

Висновки. Отже, особливо цінними для мовознавців-діалектологів є праці початку ХХ ст., у яких зафіксоване говіркове мовлення тих часів. Зразки народного мовлення, подані Є. Грицаком, відбивають певною мірою місцеві вимовні риси: повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних *e*, *u*; у на місці ненаголошеного *o*; твердий *r* на місці нормативного *r'*; форми 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. множ. наказового способу на ствердій

кінцевий *-t*; неподвоєнні м'які приголосні; вживання прикметниково-прислівникового суфікса *-iushch-* для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-iush-*; форма род. відм. множ. іменників жінок р. І відміни на *-iv* та ін.

Цей цікавий матеріал, який репрезентує основні ознаки подільського говору, може слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля.

Проблема має перспективу дослідження через недостатню вивченість наукового доробку мовознавців початку ХХ ст.

Література

1. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне товариство, 1960. 416 с.
2. Бевзенко, С.П. Українська діалектологія. Київ, 1980. 246 с.
3. Глібчук Н.М., Костів О.М. Українська діалектологія. Львів, 2023. 552 с.
4. Гороф'янюк І.В. Фольклорні тексти збірки О. Курило «Матеріали до діалектології та фольклористики» як джерело портретування подільського говору. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. № 2 (35). С. 84–91.
5. Гороф'янюк І.В. До питання історії вивчення подільського говору. *Лінгвістичні читання: зб. наук. статей* / відп. ред. О. А. Павлушенко. Вип. 4. Вінниця, 2001. С. 186–199.
6. Грицак Є.М. Говірка села Могильної Гайсинського повіту на Поділлі. *Зап. наук. т-ва ім. Шевченка*. Львів, 1930. Т. 99. С. 323–333.
7. Гриценко П.Ю. Основні риси подільського говору. *Поділля: історико-етнографічне дослідження* / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. Київ, 1994. С. 71–81.
8. Жилко Ф.Т. Говори української мови. Київ, 1958. 172 с.
9. Коваленко Б.О. Володимир Отроковський – дослідник подільських говірок. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Полтава, 2023. № 2 (48) С.34–44.
10. Коваленко Б.О. Особливості подільських говірок у фольклорних записах А. Коціпінського. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2020. Вип. 52. С. 31–35.
11. Коваленко Б.О. Тексти східноподільської говірки поч. ХХ ст. як основа дослідження її динаміки. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. Вип. 46. С. 110–114.
12. Коваленко Б.О., Коваленко Н.Д. Відбиття подільських говіркових рис у працях польських дослідників к. ХІХ ст. *Studia ucrainika posnaniensia / Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*. Poznan, 2020. Zeszty VIII. S. 103–114.
13. Коваленко Б.О. Діалектологічні описи початку ХХ ст. як пам'ятки втрачених говірок. *Діалекти в синхронії та діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоєкології*. Київ, 2017. 179–187.
14. Лесюк М.П. Граматичні праці в Галичині початку ХХ століття (до 1939 р.) *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2020. Вип. 2 (50). С. 280–287.
15. Прилипка Н.П. Подільський говір. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 460–461.
16. Тищенко Т.М. «Матеріали» М. В. Никончука як інструментарій для дослідження діалектної лексики. *Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. № 24. С. 101–107.

References

1. Bevzenko S.P. (1960) Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy (Narysy iz slovozminy ta slovotvoru) [Historical Morphology of the Ukrainian Language (Essays on Word Change and Word Formation)]. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne tovarystvo. 416 s. [in Ukrainian].
2. Bevzenko S.P. (1980) Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian Dialectology]. Kyiv. 246 s. [in Ukrainian].
3. Hlibchuk N.M., Kostiv O.M. (2023). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian Dialectology]. Lviv. 552 s. [in Ukrainian].
4. Horofianiuk I.V. (2016) Folklorni teksty zbirky O. Kurylo «Materiialy do diialektolohii ta folklorystyky» yak dzherelo portretuvannia podilskoho hovor. *Linhvistyka: zb. nauk. prats* [Folklore Texts of O. Kurylo's Collection «Materials for Dialectology and Folklore Studies» as a Source of Portrayal of the Podillia Dialect]. Luhansk: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». № 2 (35). S. 84–91 [in Ukrainian].
5. Horofianiuk I.V. (2001) Do pytannia istorii vyvchennia podilskoho hovor. [On the History of the Study of the Podillia Dialect]. *Linhvistychni chytannia: zb. nauk. statei / vidp. red. O.A. Pavlushenko*. Vyp. 4. Vinnytsia. S. 186–199 [in Ukrainian].

6. Hrytsak Ye.M. (1930) Hovirka sela Mohylnoi Haisynskoho povitu na Podilli [Dialect of the Village of Mohylna, Haisyn District, Podillia]. *Zap. nauk. t -va im. Shevchenka*. Lviv. T. 99. S. 323–333 [in Ukrainian].
7. Hrytsenko P.Yu. (1994) Osnovni rysy podil'skoho. Podillia: istoryko-etnografichne doslidzhennia [The Main Features of Podillia]. *Podillia: a historical and ethnographic study* / Artiukh L.F., Balushok V.H., Boltarovich Z.Ye. ta in. Kyiv. S. 71–81 [in Ukrainian].
8. Zhylyko F.T. (1958) Hovory ukrainskoi movy [Dialects of the Ukrainian Language]. Kyiv. 172 s. [in Ukrainian].
9. Kovalenko B.O. (2023) Volodymyr Otrokovskiy – doslidnyk podil'skykh hovirok [Volodymyr Otrokovskiy is a Researcher of Podillia Dialects]. *Linhvistyka: zb. nauk. prats. Poltava*. № 2 (48) S.34–44 [in Ukrainian].
10. Kovalenko B.O. (2020) Osoblyvosti podil'skykh hovirok u folklornykh zapysakh A. Kotsypynskoho [Peculiarities of Podillia Dialects in Folklore Records of A. Kotsypynskiy]. *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*. Kamianets-Podil'skyi: Aksioma. Vyp. 52. S. 31–35 [in Ukrainian].
11. Kovalenko B.O. (2018) Teksty skhidnopodil'skoi hovirky poch. XXst. yak osnova doslidzhennia yii dynamiky [Texts of the East Podillia Dialect of the early 20th Century as a Basis for the Study of its Dynamics]. *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*. Kamianets-Podil'skyi: Aksioma. Vyp. 46. S. 110–114 [in Ukrainian].
12. Kovalenko B.O., Kovalenko N.D. (2020) Vidbytta podil'skykh hovirkovykh rys u pratsiakh pol'skykh doslidnykiv k. XIXst. *Studia ucrainika posnaniensia* [Reflections of Podillia Dialect Features in the Works of Polish Researchers of the late 20th Century]. *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Poznan. Zeszyt VIII*. S. 103–114 [in Ukrainian].
13. Kovalenko B.O. (2017) Dialektolohichni opysy pochatku XXst. yak pam'iatky vtrachenykh hovirok [Dialectological descriptions of the early 20th Century as Monuments of Lost Dialects]. *Dialekty v synkhronii ta diakhronii. Transformatsiia dialektnoho kontynuumu i problemy linhvoekolohii*. Kyiv. S. 179–187 [in Ukrainian].
14. Lesiuk M.P. (2020) Hramatychni pratsi v Halychyni pochatku XX stolittia (do 1939 r.) [Grammatical Works in Galicia at the Beginning of the 20th Century (before 1939)] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Filolohiia*. Uzhhorod. Vyp. 2 (50). S. 280–287. [in Ukrainian].
15. Prylypko N.P. (2000) Podil'skyi hovir. Ukrainska mova. Entsyklopediia [Podillia Dialect. Ukrainian Language. Encyclopaedia] / redkol.: Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O (spivholovy), M.P. Ziabliuk ta in. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. S. 460–461 [in Ukrainian].
16. Tyshchenko T.M. (2013) «Materialy» M.V. Nykonchuka yak instrumentarii dlia doslidzhennia dialektnoi leksyky [«Materials» by M.V. Nykonchuk as a Tool for the Study of Dialect Vocabulary]. *Volyn – Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. № 24. S. 101–107 [in Ukrainian].

YEVHEN HRYTSAK IS A RESEARCHER OF PODILLIA DIALECTS

Abstract. The Podillia dialect is one of the dialects of the Volyn-Podillia group of the Southwestern dialect, widespread on the territory of historical Podillia.

The Podillia dialects have elements of antiquity and archaism, are distinguished by special regional features, but due to their area of distribution, they show quite extensive interactions with other southwestern and southeastern dialects. Numerous territorial and administrative changes within the region, migration and emigration of its inhabitants have led to a variety of zonal variants of the Podillia type of traditional household culture. At different linguistic levels of the Podillia dialect, we can observe heterogeneous dialectal features that clearly define the western and eastern zones.

The first attempts at linguistic study of this dialect date back to the early XXth century. The authors – H. Holoskevych, O. Sorochan, V. Otrokovskiy, B. Yatsymyrskiy, Ye. Tymchenko, Ye. Hrytsak, Ye. Rudnytskyi – determined the affiliation of the studied dialect to a certain dialect, outlined its linguistic features, mainly at the phonetic level.

Yevhen Hrytsak's study «The Dialect of the Village of Mohylna, Haisyn County, Podillia» remains valuable for linguists, especially dialectologists.

In the article the work of the scientist is analyzed, the features of the Podillia dialect with those recorded by the researcher in Mohylna village and the surrounding areas are compared. It has been defined that the samples of folk speech reflect to some extent Podillia pronunciation features: the presence of insertive л', н' after labial consonants; hard p in place of normative p'; forms of the 3rd person singular and plural of the present tense and 2nd person plural imperative mood with the affirmative final -т; non-doubled soft consonants: життя весіля, etc. This interesting material, which presents the main features of the Podillia dialect, can serve as a valuable and reliable source for studying the dynamics of the Podillia dialect.

Keywords: Ye. Hrytsak, Ukrainian language, Podillia dialect, dialectal features, language levels.

© Коваленко Б., 2024 р.

Борис Коваленко – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови, директор навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна; kovalenko.bor@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3764-856X>

Borys Kovalenko – Doctor of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Director of the Educational and Research Institute of Ukrainian Philology and Journalism, Ivan Ohienko Kamianets-Podil'skyi National University, Kamianets-Podil'skyi, Ukraine; kovalenko.bor@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3764-856X>